

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ЗАПОВІТУ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ СПАДКОВИХ ПРАВ

Анотація. Актуальність обраної теми обумовлюється тим, що спадкування є однією з найпоширеніших підстав набуття майна у власність фізичними особами. Важливість спадкування за заповітом простежується у нормах Книги Шостої Цивільного кодексу України, в яких норми про спадкування за заповітом передують нормам про спадкування за законом. Отже, законодавство надає пріоритетність волевиявленню заповідача над спадкуванням за законом. Тому законодавство має містити чіткі вимоги до змісту та форми заповіту, порядку його складення, які визначають дійсність заповіту. Метою даної статті є виявлення прогалин та суперечностей в цивільному законодавстві та судовій практиці при дослідженні такого способу захисту прав спадкоємців як визнання заповіту недійсним, та способів їх вирішення. У статті досліджено основні підстави та порядок визнання недійсним заповіту, що є одним з способів захисту прав спадкоємців у спадкових правовідносинах. Відзначається, що відсутність в законодавстві України переліку способів захисту прав спадкоємців негативно впливає на судову практику, адже часто спадкоємці використовують неналежні способи захисту. Наприклад, замість визнання заповіту недійсним подають позов про скасування заповіту. В статті аналізується чинне законодавство України, судова практика розгляду спадкових спорів про визнання заповіту недійсним, визначаються основні помилки, які допускають суди при вирішенні таких справ. Досліджуються протилежні правові позиції у справах про визнання заповіту недійсним з одних і тих же підстав. Відзначається, що заповіт, як і будь-який односторонній правочин, може бути визнаний недійсним. Однак в цивільному законодавстві відсутні чіткі підстави та порядок визнання заповітів недійсними та передбачається два види недійсних заповітів, що призводить до проблем у кваліфікації недійсного заповіту як нікчемного чи оспорюваного та неоднакової судової практики при розгляді судом такої категорії справ. Досліджується співвідношення норм про визнання правочинів та заповітів недійсними та визначаються особливості визнання недійсним заповіту. Аналізуються різні підходи до визначення моменту, з якого зацікавлені особи набувають права на звернення до суду з позовом про визнання заповіту недійсним та наводиться власна позиція з цього питання. Визначаються перелік вимог, порушення яких при складанні заповіту спричиняє його недійсність.

Ключові слова: заповіт, недійсність, захист, спадщина, право власності, спадкоємці.

Iryna O. Dzera

Faculty of Law, Department of Private Law
National University «Kyiv-Mohyla Academy»
Kyiv, Ukraine

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF INVALIDITY OF A WILL AS A METHOD OF DEFENCE OF THE RIGHTS OF HEIRS

Annotation. *Relevance of this article is due to the fact that inheritance is one of the most common methods of acquiring property title by individuals. The importance of inheritance under the will is seen in the provisions of the Book Six of the Civil Code of Ukraine, where provisions as to inheritance under the will precede provisions as to inheritance under the law. Therefore, legislation prioritizes the will of the testator over inheriting under the law. For this reason, legislation must contain specific requirements as to the content and form of the will and its formation, which determine validity of the will. The purpose of this article is to find gaps and contradictions in civil law and judicial practice when it comes to study of invalidity of wills as a method of protection of the rights of heirs, as well as suggestions as to possible solutions. The article examines the main grounds and the order of invalidating a will, which is one of the methods of protection of the rights of heirs in legal relations. It is noted that lack of a detailed list of the methods of protecting of the rights of heirs in the legislation of Ukraine has a negative impact on judicial practice, given that often the heirs would use inappropriate methods of protection. For instance, instead of asking to invalidate the will they would apply to annul the will. The article analyzes current legislation in Ukraine, judicial practice of dealing with cases requesting to declare a will as invalid. It also determines the main errors made by courts when deciding on such claims. The opposing legal positions in cases declaring a will as invalid due to the same grounds are investigated. It is noted that a will, same as any unilateral transaction, can be declared invalid. However, civil legislation lacks specific grounds and the order of declaring wills as invalid and provides for two types of invalid wills, which causes issues in qualifying an invalid will as void or disputed and inconsistent legal practice when deciding such category of cases. The article looks into the relationship between the provisions as to declaring transactions and wills as invalid and determines specifics when it comes to declaring the will as invalid. Different approaches as to determining the moment as of which interested persons are entitled to file a legal claim to declare a will invalid are analyzed, outlining the author's position on this subject. A list of requirements, failure to follow which during the conclusion of the will shall lead to its invalidity, is made.*

Key words: will, invalidity, defense, inheritance, right of ownership, heirs.

ВСТУП

Волевиявлення заповідача є вкрай важливим не лише для самого заповідача, але й потенційних спадкоємців, а дотримання вимог законодавства при його втіленні у заповіті впливає на дійсність заповіту. Заповіт, як і будь-який односторонній правочин, може бути визнаний судом недійсним. Однак в цивільному законодавстві відсутні чіткі підстави та порядок визнання заповітів недійсними. Біль-

ше того, в Цивільному кодексі України закладено одночасно нікчемність та оспорюваність заповіту, що може призводити до проблем у кваліфікації недійсного заповіту як нікчемного чи оспорюваного та неоднакової судової практики при розгляді судом такої категорії справ. Поширеними в судовій практиці є випадки, коли спадкоємці за законом не погоджуються з останнім волевиявленням заповідача та звертаються до суду з позовом про визнання заповіту недійсним за відсутності конкретних підстав для цього. Тому законодавство має містити чіткий перелік підстав та порядку визнання заповіту недійсним та забезпечити від необґрунтованих позовів про недійсність заповіту.

Правове регулювання спадкових правовідносин здійснюється Книгою Шостою Цивільного кодексу України [1] (надалі – ЦК), в якій визначаються загальні положення спадкування, в тому числі вимоги до змісту та форми заповіту, його види, підстави та порядок визнання недійсним заповіту тощо. Однак ні в Книзі Шостій, ні в статті 16 ЦК України визнання заповіту недійсним не названо ні способом захисту права власності, ні способом захисту спадкових прав. Слід також відзначити, що ЦК взагалі не містить переліку способів захисту спадкових прав, що ускладнює обрання способу захисту спадкових прав. У таких випадках застосовуються загальні способи захисту цивільних прав ті інтересів, визначені у ст. 16 ЦК України, одним з яких є визнання правочинів недійсними. З врахуванням особливостей спадкових правовідносин можна виділити спеціальні способи захисту спадкових прав, зокрема, визнання заповіту недійсним, визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним або внесення до нього змін, визнання за особою права на спадщину у разі його оспорювання чи невизнання іншими потенційними спадкоємцями тощо.

Відсутність чіткого переліку способів захисту спадкових прав призводить до обрання зацікавленими особами неналежних або неефективних способів захисту спадкових прав. Так, поряд з визнанням недійсним заповіту, часто застосовуються такі суміжні способи захисту як скасування заповіту, визнання заповіту дійсним, визнання недійсними заяви про прийняття або відмови від спадщини, визнання недійсними або скасування свідоцтва про право на спадщину тощо. Отже, вкрай важливим є встановлення співвідношення зазначених позовних вимог з вимогами про визнання заповіту недійсним.

Зважаючи на те, що заповіт є різновидом односторонніх правочинів, в цивільно-правовій науці та судовій практиці простежується позиція поширення на позови про визнання заповітів недійсними норм про недійсність правочинів. Однак слід відзначити, що заповіт має певні особливості та відмінності від інших односторонніх правочинів, що можуть зумовлювати неможливість застосування певних вимог до змісту правочинів та підстав їх недійсності до визнання недійсними заповітів.

Спадкові правовідносини були предметом досліджень багатьох вітчизняних цивілістів, серед яких М. М. Дякович, Ю. О. Заїка, О. О. Кот, Л. В. Козловська,

О. В. Коротюк, Л. В. Козловська, В. І. Крат, О. Є. Кухарев, О. О. Первомайський, О. П. Печений, З. В. Ромовська, Є. О. Рябоконь, І. В. Спасибо-Фатєєва, С. Я. Фурса та ін.

Так, В. І. Крат [2] та О. Є. Кухарев [3] досліджували наслідки недійсності заповіту та недійсність правочинів загалом. І. В. Спасибо-Фатєєвою [4] досліджено загальні положення спадкового права, особливості спадкування окремих видів майна та здійснено критичний аналіз судової практики вирішення спадкових спорів, в тому числі визнання заповітів недійсними з окремих підстав. Наукові праці Ю. О. Заїки [5] присвячені як загальним положенням спадкового права, так і окремим аспектам спадкування. Способам захисту спадкових прав присвячені публікації Л. В. Козловської [6].

Водночас більшість з них стосувалися загальних положень спадкового права, недійсності правочинів, особливостей спадкових правовідносин. Крім того, у зв'язку з оновленням цивільного законодавства деякі положення спадкового права потребують нових наукових досліджень. Останнім часом, в судовій практиці утворюється тенденція до кардинальної зміни сутності недійсних правочинів, що супроводжується прийняттям протилежних замість усталених правових позицій. Такі тенденції судової практики вирішення спорів щодо визнання заповітів недійсними потребують більш ґрунтовного дослідження. Відтак питання захисту спадкових прав шляхом визнання заповіту недійсним є недостатньо дослідженими в сучасний період та вимагають активних наукових дискусій. Все це обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

З метою розкриття такого способу захисту прав спадкоємців як визнання заповіту недійсним здійснюється аналіз Цивільного кодексу України, інших законів та нормативно-правових актів, що регулюють підстави, порядок та наслідки визнання недійсними правочинів, в тому числі заповітів. Виявлено прогалини та суперечності у досліджуваних нормативно-правових актах та запропоновано шляхи до їх подолання.

Відзначається відсутність в законодавстві України чітких підстав нікчемності та визнання оспорюваним заповіту, що негативно впливає на судову практику, адже спадкоємцями часто довільно або розширено тлумачаться такі підстави. Також спадкоємці можуть оспорювати заповіт без наведення конкретних підстав, не погоджуючись з його змістом, а також використовувати неналежні або неефективні способи захисту. Аналізується судова практика розгляду спадкових спорів про визнання заповіту недійсним та визначаються основні помилки, які допускають суди при вирішенні таких справ.

У статті використані такі методи дослідження: порівняльний, діалектичний та формально-логічний, які дозволили виявити проблеми колізійного регулювання моменту виникнення права на звернення до суду з метою оспорювання заповіту, тлумачити конкретні підстави недійсності заповіту та зробити висновки.

2. РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

Підстави та наслідки визнання заповіту недійсним передбачені ст. 1257 ЦК. Так, відповідно до ч. 1 цієї статті заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. [1] У ч. 2 цієї ж статті зазначається, що за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. Отже, ст. 1257 ЦК виділяє 2 види недійсних заповітів: нікчемний (ч. 1 ст. 1257) і оспорюваний (ч. 2 ст. 1257) і передбачає при цьому різні підстави їх недійсності.

Для з'ясування підстави та порядку визнання заповітів недійсними, незалежно від їх виду, першочергове значення має визначення кола осіб, наділених правом на звернення до суду.

Перелік осіб, що можуть звертатись до суду за захистом своїх спадкових прав, порушених складанням недійсного заповіту, може бути визначений на основі змісту ст. 15 ЦК, відповідно до якої кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Отже, у разі, якщо у зв'язку зі складанням недійсного заповіту порушуються, не визнаються або оспорюються права та інтереси особи, вона вправі захистити це право в судовому порядку. У судовій практиці усталеним є підхід, відповідно до якого правом на оспорювання заповіту наділені виключно особи, суб'єктивні спадкові права яких, що виникають відповідно до норм книги шостої ЦК (спадкоємців за законом, спадкоємців за іншим заповітом, відказоодержувачів) порушені у зв'язку із вчиненням заповіту [7]. Такими особами, на нашу думку, також можуть бути набувачі за договором довічного утримання або спадкового договору, укладеного з заповідачем щодо майна, яке є предметом зазначених договорів і заповіту. Однак при зверненні до суду зацікавлені особи повинні довести факт порушення своїх прав чи інтересів оспорюваним заповітом, в протилежному випадку суд відмовляє у позові.

Для виникнення права на звернення до суду з вимогами про оспорювання заповіту, як і для інших способів захисту спадкових прав, слід з'ясувати наявність передумови звернення до суду спадкоємця. Такою передумовою є відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії, адже у матеріалах судової справи має бути наявна обґрунтована постанова про відмову нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії, зокрема, відмови у видачі свідоцтва про право на спадщину. У разі її неподання суду, він може залишити позовну заяву без руху на підставі ст. 185 ЦПК, а у разі її відсутності – залишити заяву без розгляду (п. 1 ст. 84 ЦПК) [8].

Слід відзначити, що цивільним законодавством чітко не визначається момент виникнення у спадкоємців чи інших зацікавлених осіб права на звернення до суду з позовом про визнання заповіту недійсним. Як вже зазначалося, ч. 1 ст. 15 ЦК встановлюються підстави судового захисту, якими є порушення, невизнання або оспорювання цивільних прав або інтересів особи. Не визначається такий момент

і в актах Верховного Суду, який узагальнює судову практику вирішення спадкових спорів.

За загальним правилом, виникнення права на судовий захист пов'язується з початком перебігу позовної давності, в межах дії якої цивільне законодавство пов'язує можливість судового захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин. Так, відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦК перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Отже, можна дійти висновку, що спадкоємці чи інші зацікавлені особи набувають права на звернення до суду з моменту, коли дізналися чи могли дізнатися про порушення свого права або інтересу щодо їхнього права на спадщину недійсним заповітом.

У цивільно-правовій науці також відсутній єдиний підхід до визначення такого моменту. Так, О. Є. Кухарев стверджує, що до моменту прийняття спадщини права спадкоємця не можуть вважатися порушеними, однак при цьому чітко не встановлює момент з якого у спадкоємців виникає таке право [3, 62].

Подібний підхід також використовує Ю. О. Заїка. Він зазначає, що судові справи, пов'язані із визнанням заповіту недійсним, є досить специфічними за своїм характером, оскільки при їх розгляді відсутня найбільш зацікавлена особа – заповідач і що цивільно-правові наслідки настають не негайно, після належного волевиявлення у відповідній формі, а лише після смерті особи, яка його уклала. Тому питання щодо дійсності заповіту зацікавлені особи можуть ініціювати лише після смерті спадкодавця, тобто, після відкриття спадщини, коли заповіт набуває реальної сили [5, 27].

Наведений підхід простежується і в Листі ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування», відповідно до якого право на пред'явлення позову про недійсність заповіту виникає лише після смерті заповідача [9].

Однак зустрічаються і інші точки зору з досліджуваного питання. Так, у Постанові Пленуму ВССУ від 7.02.2014 р. №2 «Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні» зазначається, що отримання постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії має важливе значення, оскільки з часу відмови обчислюється строк для звернення до суду, і надання належної оцінки обґрунтованості вимог позивача неможливо без з'ясування причин та мотивів відмови у вчиненні нотаріальної дії [10]. Однак Верховним Судом поки не було сформовано актуальної позиції з цього приводу.

В цілому підхід Пленуму ВССУ загалом можна визнати переконливим, адже саме відмова нотаріуса спадкоємцю у вчиненні нотаріальної дії є передумовою для звернення до суду. Однак можна зробити певне застереження. Якщо оспорування заповіту здійснюється не спадкоємцем, а іншою особою (набувачем за спадковим договором чи договором довічного утримання чи іншою зацікавленою особою), то такий підхід не може бути застосований. У цьому випадку, на нашу думку, буде діяти загальне правило, а саме, виникнення права на звернення до

суду з моменту коли така особа довідалася чи могла довідатися про порушення свого права, зокрема, про наявність заповіту. Але враховуючи специфіку спадкових правовідносин, що проявляється в законодавчому закріпленні таємниці заповіту та реальній можливості потенційних спадкоємців дізнатися про наявність заповіту тільки після смерті спадкодавця, таке право може виникнути тільки після відкриття спадщини.

Підсумовуючи, можна відзначити, право на оспорування заповіту або застосування наслідків його нікчемності виникає у зацікавлених осіб з моменту коли зацікавлена особа дізналася або могла дізнатися про порушення, невизнання або оспорування його права на спадщину недійсним заповітом. Наприклад, спадкоємець може дізнатися про порушення своїх спадкових прав, зокрема, у момент відмови нотаріуса в оформленні ним права на спадщину. Інші зацікавлені особи (набувач за договором довічного утримання або спадковим договором чи ін.), наприклад, з моменту пред'явлення вимоги спадкоємцем до такої зацікавленої особи. Однак в будь-якому разі такий момент не може бути раніше дати відкриття спадщини.

Стосовно строку позовної давності за вимогами про визнання заповіту недійсним, то у книзі Шостій ЦК та в 258 ЦК не передбачається спеціального строку позовної давності для вимог щодо оспорування заповіту або застосування наслідків його недійсності, відтак діє загальний строк позовної давності – 3 роки.

Слід відзначити, що ст. 261 ЦК також встановлюється спеціальне правило початку перебігу позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, який починається від дня припинення насильства. Однак, це правило не може стосуватися вимог про визнання недійсним заповіту. По-перше, заповідач наділений правом на зміну чи скасування заповіту, відтак відпадає необхідність судового розгляду справ про визнання недійсним заповіту, вчиненого особою під впливом насильства. По-друге, як вже зазначалося, право на звернення до суду про визнання недійсним заповіту та/або застосування наслідків його недійсності виникає тільки після смерті заповідача. Тому зазначена норма ст. 261 ЦК не може бути застосована для вимог про недійсність заповіту.

Наступним питанням, необхідним для застосування такого способу захисту як визнання заповіту недійсним є визначення підстав його недійсності.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 1257 заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

Правом на складання заповіту відповідно до ст. 1234 ЦК наділена лише особа з повною цивільною дієздатністю, тому до заповіту, складеного особою, яка не мала на це права, належать заповіти, складені недієздатною, малолітньою, неповнолітньою особою (крім тих неповнолітніх, які в установленому порядку набули повну цивільну дієздатність в порядку, визначеному ст. ст. 34–35 ЦК),

особою з обмеженою цивільною дієздатністю. Також у зв'язку з тим, що складення заповіту через представника не допускається (ст. 1234 ЦК), то нікчемним є також заповіт, складений представником від імені заповідача. Важливою умовою для визначення нікчемності заповіту за наведеною підставою є відсутність повного обсягу цивільної дієздатності у заповідача саме на момент посвідчення заповіту.

Нікчемність заповіту ґрунтується на загальних положеннях про нікчемність правочинів, тому обрання такого способу захисту як визнання заповіту нікчемним не є належним та ефективним способом захисту. Так, Постановою Пленуму ВСУ 30.05.2008 N 7 визначається, що заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення (ч. 1 статті 1257 ЦК) є нікчемним, тому на підставі статті 215 ЦК визнання такого заповіту недійсним судом не вимагається [11]. Проте інколи може виникнути потреба у підтвердженні факту недійсності заповіту для спадкоємців з метою прийняття ними спадщини за законом або за іншим заповітом, складеним заповідачем. Наприклад, при відкритті секретного заповіту або у разі надання нотаріусу заповіту, посвідченого неуповноваженою посадовою особою або уповноваженою посадовою особою але з порушенням вимог закону; без залучення свідків у передбачених законом випадках чи з залученням неналежних свідків. Тому недоцільно позбавляти спадкоємців можливості підтвердження факту нікчемності такого заповіту в судовому порядку. Водночас наявний в цивільному законодавстві механізм недійсності правочинів, одним з яких є заповіт, не передбачає такої можливості. Проте в судовій практиці останніми роками простежується відхід від усталених правил щодо недійсності правочинів, і передбачається можливість констатації в судовому порядку дійсності чи нікчемності правочинів.

Так, у Постанові Верховного Суду від 9.06.2021 р. зазначається: у випадку невизнання іншою стороною такої недійсності правочину в силу закону та за наявності відповідного спору вимога про встановлення нікчемності може бути пред'явлена до суду окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У такому разі суд своїм рішенням не визнає правочин недійсним, а лише підтверджує його недійсність у силу закону у зв'язку з її оспоренням та невизнанням іншими особами. Такий спосіб захисту цивільних прав та інтересів, як визнання правочину недійсним, застосовується до оспорюваних правочинів. За наявності спору щодо правових наслідків недійсного правочину, одна зі сторін якого чи інша заінтересована особа вважає його нікчемним, суд перевіряє відповідні доводи та у мотивувальній частині судового рішення, застосувавши відповідні положення норм матеріального права, підтверджує чи спростовує обставину нікчемності правочину» [12]. Подібний висновок був також сформульований і в іншій справі [13].

На нашу думку, подібна аргументація призводить до плутанини у розмежуванні нікчемних та оспорюваних правочинів та ускладнює розуміння сутності ні-

кчемних правочинів, і в результаті призведе до ще більшої плутанини у формулюванні позовних вимог спадкоємців та аж ніяк не сприятиме уніфікації судової практики.

Отже, якщо справа стосується нікчемного заповіту, то належним та ефективним способом захисту прав спадкоємців може бути: оскарження відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії (прийнятті заяви про прийняття або відмову від спадщини, видачі свідоцтва про право на спадщину та ін.) та застосування наслідків недійсності заповіту. Якщо наявний спір між спадкоємцями або між спадкоємцем та іншими зацікавленими особами щодо правових наслідків недійсності заповіту, то вимога про встановлення нікчемності заповіту підлягає розгляду судом, відтак буде належним способом захисту.

Як вже зазначалося, зважаючи на віднесення заповіту до різновиду односторонніх правочинів, постає питання про можливість розповсюдження загальних положень про недійсність правочинів на визнання заповіту недійсним. У таких випадках слід враховувати, що норми глави 16 ЦК передбачають загальну підставу для нікчемності правочину і застосовуються лише в тому випадку, якщо в ЦК України відсутня спеціальна підстава для цього. Тому в судовому рішенні обов'язково має бути зазначена конкретна норма закону, на підставі якої він є нікчемним. Водночас слід враховувати, що підставою недійсності заповіту не може бути складання заповіту під впливом обману (ст. 230 ЦК), зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною (ст. 232 ЦК), під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК) у зв'язку з тим, що заповіт належить до односторонніх правочинів. Стосовно визнання недійсним заповіту на підставі помилки, то така підстава також, на нашу думку не може бути застосована. По-перше, встановити дійсне волевиявлення заповідача після його смерті досить складно, особливо в частині того, що він помилився в певних обставинах заповіту, що мають істотне значення. По-друге, якщо пов'язувати помилку під час складання заповіту з станом здоров'я заповідача, за якого він не міг повною мірою сприймати його зміст, то буде мати місце кваліфікація такого недійсного заповіту як такого, що складений особою, яка в момент його вчинення не розуміла значення своїх дій та/або не могла керувати ними (ст. 225 ЦК), недієздатною особою (ст. 226 ЦК) або обмежено дієздатною особою (ст. 223 ЦК). Однак, на відміну від інших недійсних правочинів, недійсний заповіт не може бути визнаний судом дійсним у разі недотримання вимоги до форми заповіту (тобто, складений у простій письмовій формі без нотаріального чи іншого, прирівнюваного до нотаріального, посвідчення) або в інших випадках, передбачених вищеперерахованими статтями, що визначають підстави недійсності правочинів. Так, у п. 14 постанови Пленуму ВСУ №9 зазначається, що «не допускається визнання дійсним заповіту, який є нікчемним у зв'язку з порушенням вимог щодо його форми та порядку посвідчення. У цьому разі судам слід застосовувати статтю 1257 ЦКУ, оскільки норми глави 85 ЦКУ не передбачають можливості визнання заповіту дійсним» [14].

Такий підхід є цілком правильним, адже головне для спадкування за заповітом – це виконання справжньої волі заповідача, що ґрунтується на дійсному заповіті.

До нікчемних заповітів, тобто таких що вчинені з порушенням вимог до їх форми та порядку посвідчення належать заповіти, не посвідчені нотаріусом або іншою уповноваженою особою; заповіти, посвідчені не уповноваженою на це особою або з порушенням встановленого законом порядку посвідчення заповітів. Порушення порядку посвідчення заповітів можуть проявлятися у посвідченні заповіту не уповноваженою на це особою; не залученні свідків при посвідченні заповіту у випадках, встановлених законом; не зачитуванням тексту заповіту вголос заповідачу, якщо текст заповіту записується зі слів заповідача нотаріусом чи уповноваженою посадовою особою; недотримання порядку посвідчення секретного заповіту, підписання заповіту іншою особою за дорученням заповідача без зазначення причин неможливості власноручного підпису заповіту чи інших вимог до порядку їх складання тощо.

Однак слід відзначити, що не всі порушення допущені при складанні чи посвідченні заповітів можуть призводити до їх нікчемності, адже відповідно до ст. 1254 ЦК лише порушенням вимог щодо форми та посвідчення заповіту мають наслідком його нікчемність. Так, не призводять до нікчемності заповіту посвідчення заповітів нотаріусом поза його нотаріальним округом, порушення строків внесення відомостей про заповіт до Спадкового реєстру, допущення помилок при зазначенні відомостей про спадкоємців, тощо.

Відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України відомості про заповіт, зміни до нього та його скасування підлягають обов'язковій державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, установленому Положенням про Спадковий реєстр [15]. При цьому в умовах воєнного або надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріальне посвідчення заповіту, внесення змін до нього та його скасування здійснюються без використання цього реєстру з подальшим внесенням до нього відповідних відомостей протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу.

У законодавстві України відсутні наслідки не внесення відомостей про складання заповіту до Спадкового реєстру, що призводить до існування протилежних правових позицій в судовій практиці. Несвоєчасне внесення таких відомостей до Спадкового реєстру може бути обумовлене не тільки неможливістю своєчасного здійснення таких дій у зв'язку з запровадженням в Україні воєнного стану та відсутністю доступу нотаріусів окупованих округів до реєстрів. До 2022 року неодинокими були випадки, коли відомості про заповіти, посвідчені уповноваженими посадовими особами органів місцевого самоврядування, вносилися до реєстру через кілька місяців, а іноді і років. Ця обставина також може використовуватись спадкоємцями для оскарження дійсності заповіту. Однак, домінуючим в судовій практиці є підхід, відповідно до якого пропуск строку для вчинення цієї дії не може бути підставою недійсності (нікчемності) заповіту,

оскільки таких наслідків законом не передбачено [16, 17]. На нашу думку, такий підхід є правильним та не суперечить ст. 1254 ЦК, адже в таких випадках відсутнє порушення вимог до форми заповіту або порядку його складення.

Непоодинокими є випадки, коли при посвідченні посадовими особами органів місцевого самоврядування або іншими уповноваженими законом особами допускаються певні помилки при формулюванні посвідчувального напису. Однак, це також не призводить до нікчемності заповіту. Так, у Постанові ВС від 30.04.2020 р. зазначається, що «недотримання встановленої законом форми посвідчувального напису в момент посвідчення заповіту не є достатньою правовою підставою для визнання незаконною вказаної нотаріальної дії, оскільки ці обставини не спростовують волевиявлення заповідача та не свідчать про порушення вимог щодо форми і порядку посвідчення заповіту, що встановлено судовими рішеннями, а тому відсутні підстави для скасування законних та обґрунтованих судових рішень.» [18]

Не є підставою нікчемності заповіту виготовлення нотаріусом або іншою уповноваженою посадовою особою тексту заповіту заздалегідь зі слів заповідача. Однак при цьому відповідно до ст. 1248 ЦК обов'язковою умовою дійсності такого заповіту є прочитання заповідачем заповіту вголос і підписання [19].

Подібний підхід викладений у справі № 692/1164/18, але з певним застереженням. Так, предметом її розгляду стало визнання заповіту недійсним з підстав не зазначення в заповіті чи прочитано заповіт вголос і чи відповідає він волевиявленню заповідача, оскільки заповіт написаний не власноручно, а за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. На думку Верховного Суду, ч. 1 ст. 1257 ЦК України пов'язує нікчемність заповіту тільки з порушенням його форми та посвідчення, а не з відсутністю відомостей про його прочитання чи відсутністю в його тексті напису про прочитання заповіту вголос заповідачу. Відтак на думку суду, апеляційний суд, зазначаючи у постанові положення ч. 1 ст. 1247 ЦК України, яка передбачає вичерпний перелік підстав для визнання заповіту недійсним, застосував їх неправильно, оскільки не врахував, що до заповіту, який посвідчується не нотаріусом, підлягають застосуванню положення статей 1251–1252 ЦК України. Діючи на час складання оспорюваного у цій справі заповіту Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України, на відміну від чинного Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, не містила положень щодо обов'язкового зазначення в заповіті перед його підписом вказівки про прочитання його вголос та підписання заповідачем у разі, якщо посадова особа органу місцевого самоврядування на прохання особи записала заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. Тому ВС залишив в силі рішення суду першої інстанції, яким було відмовлено у задоволенні позову про визнання заповіту недійсним на тій підставі, що допущені

недоліки при складанні заповіту не є суттєвими і не можуть бути наслідком визнання заповіту недійсним [20].

Водночас, слід звернути увагу на той факт, що в постанові ВС було підкреслено, що обов'язок посадових осіб органу місцевого самоврядування на зазначення у заповіті перед його підписанням про його прочитання заповідачем вголос, у випадку складання такого заповіту відповідною посадовою особою зі слів заповідача, введено з набранням з 02 грудня 2011 року чинності Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 року № 3306/5, отже у разі пред'явлення вимог про недійсність заповіту, складеного з порушенням такої умови після 2.12.2011 р., вони можуть бути задоволені на підставі недотримання вимог про порядок посвідчення заповітів.

На нашу думку, при визначенні підстав нікчемності правочину необхідно враховувати усі умови щодо складання та посвідчення заповітів, встановлені окремими нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність нотаріусів та інших посадових та службових осіб, наділених ЦК України правом на посвідчення заповітів. Однак при цьому не слід зводити незначні порушення окремих з вимог або допущені такими особами помилки до беззаперечної констатації нікчемності посвідчених такими особами порушень. На нашу думку, більш виваженим є підхід, викладений у попередній справі, відповідно до якого такі обставини не спростовують волевиявлення заповідача та не свідчать про порушення вимог щодо форми і порядку посвідчення заповіту [19].

Власне такий підхід простежується і в інших справах. Так, у Постанові ВС від 15.09.2021 р. зазначається: «штучно віднаходити підстави для того, аби визнати заповіт нікчемним, зокрема з тих підстав, що уповноважена особа органу місцевого самоврядування посвідчила заповіт ОСОБА_13, яка проживала в с. Писарівка Лисянського району та не входила до територіальної громади смт Чаплинка, видається вкрай нерозумним. Не відповідає це і засадам справедливості, адже цим нехтується остання воля заповідача. Указане і не впливає на форму правочину, волевиявлення заповідача і на ті вимоги про порядок його посвідчення, які закріплені в ЦК України. Інакший підхід призводить до необґрунтованого покладення відповідальності за порушення уповноваженою особою органу місцевого самоврядування законодавства, яке регулює порядок його діяльності, на заповідача та спадкоємців, які не зобов'язані бути обізнаними з процедурним законодавством, що є порушенням принципу поваги до волі заповідача та обов'язковості її виконання, а також неспівмірним втручанням держави у право спадкоємців за заповітом мирно володіти своїм майном.» [21].

Особливого значення такий підхід може набути в сучасний період в умовах запровадження воєнного стану, коли фізичні особи, побоюючись за своє життя, звертаються для посвідчення заповітів до уповноважених законом осіб, які в таких складних умовах здійснюють посвідчення заповітів та можуть допустити незначні порушення або помилки під час такого посвідчення.

Слід відзначити, що на відміну від посадових осіб органів місцевого самоврядування, для нотаріусів встановлено вимогу до посвідчення заповітів, як і вчинення інших нотаріальних дій виключно в межах свого нотаріального округу, хоча й ЗУ «Про нотаріат» не встановлено правових наслідків такого посвідчення нотаріусами заповітів за межами свого округу. Відсутність в законодавстві таких наслідків часто призводить до протилежної судової практики щодо встановлення дійсності таких заповітів, яка є предметом наукових дискусій в сучасний період [4, 292–313; 22]. Так, в останній правовій позиції ВС було зазначено: нотаріальне посвідчення нотаріусом заповіту поза межами свого нотаріального округу й недотримання ст. 13–1 Закону України «Про нотаріат» є підтвердженням того, що **спірний заповіт складений неуповноваженою на те особою**, а тому складений з порушенням вимог щодо його посвідчення, що в силу ст. 1257 ЦК України є підставою вважати його нікчемним. При цьому ВС аргументував свою позицію дією принципу територіальності у наданні послуг публічними органами влади і зазначив, що нотаріальна діяльність це та ж сама юрисдикційна діяльність, що і судова практика, тому принцип територіальності має визначальне значення [23]. Однак, на нашу думку, таке тлумачення відповідних норм Конституції та інших законів є занадто розширеним, особливо зважаючи на відсутність жодної вказівки на негативні наслідки вчинення нотаріальних дій за межами округів, зокрема, недійсності посвідчених у таких випадках нотаріусами заповітів. Адже заповідач не може бути обізнаний з вимогами для вчинення нотаріальних дій нотаріусами, а відтак не повинен нести ризик несприятливих наслідків недотримання нотаріусами таких вимог, крім випадків чітко встановлених законом.

На нашу думку, викладена у справі про посвідчення заповітів посадовими особами органів місцевого самоврядування позиція повною мірою може бути застосована і до наслідків посвідчення заповітів нотаріусами за межами свого нотаріального округу, особливо в умовах воєнного стану, коли фізичні особи можуть бути позбавлені можливості посвідчити заповіт за місцем проживання у зв'язку з відсутністю доступу до реєстрів у нотаріусів через воєнні дії або заборороною вчиняти окремі нотаріальні дії на період ведення бойових дій відповідно до встановлених Постановою КМУ від 28 лютого 2022 р. № 164 обмежень [24].

Заповіт повинен бути складений так, щоб розпорядження заповідача не викликало незрозуміlostей чи суперечок після відкриття спадщини. Однак наявність нечітких, незрозумілих або суперечливих положень не наділяє спадкоємців правом на оспорування його змісту. У таких випадках спадкоємці можуть здійснити самостійне тлумачення змісту заповіту або звернутись до суду за таким тлумаченням заповіту в порядку, передбаченому ст. 1256 ЦК. Слушною є позиція О. Є. Кухарева, який стверджує, що наявність помилок у написанні в заповіті імені, прізвища або по батькові спадкоємця також не є підставою для тлумачення змісту правочину. У зв'язку з цим така справа має розглядатися судом за правилами окремого провадження шляхом встановлення факту, що має юридичне значення

[25, 18]. При цьому слід враховувати, що тлумаченню підлягає лише дійсний заповіт. Тому якщо під час розгляду справи про тлумачення змісту заповіту з'ясується, що наявні підстави для його недійсності, суд може підтвердити чи спростувати недійсність такого заповіту.

Наступна підстава недійсності заповіту визначається ч. 2 ст. 1257, відповідно до якої за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. Як видно зі змісту цієї норми, законодавець не відносить такі заповіти до нікчемних, відтак вони є оспорюваними. Тому за такої підстави недійсності зацікавлена особа має право звернутись до суду з позовом про визнання заповіту недійсним та застосування наслідків недійсності заповіту.

Волевиявлення заповідача відіграє важливе значення для з'ясування дійсності заповіту. При цьому слід враховувати, що Законом України «Про психіатричну допомогу» встановлюється презумпція психічного здоров'я особи, адже в кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України [26].

Тому при розгляді справ за позовами про визнання недійсними заповітів на підставі статті 225, частини другої статті 1257 ЦК суд за клопотанням хоча б однієї зі сторін зобов'язаний призначити посмертну судово-психіатричну експертизу, у висновку якої має визначатися стан особи саме на момент вчинення правочину [14, п. 16]. Однак у висновку судово-психіатричної експертизи не завжди може бути підтверджений чи спростований факт відсутності вільного волевиявлення заповідача в момент складання заповіту. Тому слід погодитись з аргументами Верховного Суду, що «висновок про неієздатність сторони такого правочину слід робити, на основі доказів, які свідчать про внутрішній, психічний стан особи у момент вчинення правочину. Хоча висновок експертизи є лише одним із доказів у такій справі і йому слід давати належну оцінку в сукупності з іншими доказами, будь-які зовнішні обставини (показання свідків про поведінку особи тощо) мають лише побічне значення для встановлення того, чи була здатною особа в конкретний момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. Підставою для визнання правочину недійсним за статтею 225 ЦК України може бути лише абсолютна неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними і в основу рішення суду про недійсність правочину не може покладатися висновок експертизи, який ґрунтується на припущеннях. Встановлення неспроможності особи в момент вчинення заповіту розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними такого стану на момент вчинення заповіту відбувається з урахуванням як висновку посмертної судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів, що підтверджують чи спростовують доводи про те, що в момент вчинення заповіту особа не розуміла значення своїх дій та не могла керувати ними.» [27]. Подібна правова

позиція була підтримана в багатьох інших справах, (зокрема, у Постановках Верховного Суду у справі: № 6-1531цс16; від 28 вересня 2016 року, № 6-9цс12 від 29 лютого 2012 року; № № 359/3849/14-ц від 14.11.2018, у справі № 6-9цс12 від 29 лютого 2012 р. у справі № 182/6521/16-ц. та ін. Дійсно такий підхід є правильним та повною мірою відповідає нормам ст. 81 ЦПК, відповідно до ч. 6 якої доказування не може ґрунтуватися на припущеннях, а також нормам статей 79–80 ЦПК, якими закріплюються принципи достовірності та достатності доказів.

Останніми роками в судовій практиці відбувається відхід від усталених позицій щодо правової природи недійсних правочинів, моменту з якого вони визнаються недійсними, окремих підстав такої недійсності. Так, до 2021 р. в судовій практиці був усталений підхід до визначення моменту, з якого заповіт вважається недійсним, незалежно від його виду (нікчемний чи оспорюваний), який ґрунтувався на загальних положеннях про недійсність правочинів. Так, відповідно до ст. 236 ЦК, нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення. Однак у справі, яка стосувалася можливості відновлення дії попереднього заповіту у зв'язку з нікчемністю наступного заповіту було сформовано іншу правову позицію. Так, ВС у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду дійшов висновку, що оспорюваний правочин «створює правові наслідки (набуття, зміну або припинення прав та обов'язків), на які він був направлений до моменту визнання його недійсним на підставі рішення суду. Оспорювання правочину відбувається тільки за ініціативою його сторони або іншої заінтересованої особи шляхом пред'явлення вимог про визнання правочину недійсним (позов про оспорювання правочину, рецисорний позов)» [28]. Отже, на відміну від нікчемного заповіту, який є недійсним з моменту його вчинення, оспорюваний заповіт стає недійсним тільки після набрання законної сили рішенням суду про його недійсність.

Зазначений підхід є спірним та не може бути беззастережно підтриманий. Так, в інших судових рішеннях стверджується, що на підставі змісту норм ст. 1257 ЦК вбачається, що дійсним, тобто таким, що відповідає вимогам закону є заповіт, який посвідчений уповноваженою особою, яка мала на це право в силу закону, відсутні порушення його форми та посвідчення, волевиявлення заповідача було вільним і відповідало його волі [21]. Тобто, тим самим надаючи суду право визначати момент, з якого він визнається недійсним, який не буде співпадати з моментом його вчинення, буде суперечити нормам ст. 1257 ЦК, відповідно до якої порушення, які стали підставою для недійсності заповіту мають бути наявні саме на момент складання заповіту, а також нормам ст. 215, відповідно до якої підставою недійсності правочину є недодержання **в момент вчинення** правочину стороною (сторонами) вимог, передбачених ст. 203 ЦК. Відтак у разі задоволення судом рішення про визнання заповіту недійсним суд підтверджує наявність таких підстав саме на момент складання заповіту. У будь-якому випадку, рішення суду буде ґрунтуватися на положеннях ст. 236 ЦК, відповідно до яких незалежно від

того коли розглядається справа про недійсність правочину, як нікчемний правочин так і правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним **з моменту його вчинення**. Слід також зробити відзначити, що в проаналізованих під час даного дослідження справах про недійсність заповіту судом такий момент в резолютивній частині рішення не визначався. Отже, зазначення в рішенні суду іншого моменту, наприклад, моменту набрання рішенням суду законної сили, тим самим буде суперечити загальним положенням Глави 16 ЦК України та призведе до різного підходу до розуміння недійсних правочинів та недійсних заповітів.

Певні процесуальні особливості має розгляд справ про визнання правочинів недійсними в касаційному порядку. Відповідно до ч. 2 ст. 389 ЦПК однією з підставам касаційного оскарження судових рішень є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку. Проте в судовій практиці трапляються випадки обґрунтування права на оскарження рішення суду в касаційному порядку на підставі неврахування правових позицій Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ (ВССУ) або постанов пленумів ВССУ або Верховного Суду України. Однак у справі № 752/18370/16-ц було зазначено, що **рішення** Верховного Суду України від 06 квітня 2011 року, **постанова Пленуму** Верховного Суду України від 18 грудня 2009 року № 14 та **ухвала** Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28 вересня 2011 року у справі № 6-27855св11, на які посиляється у касаційній скарзі ОСОБА_1 не є **постановою** Верховного Суду, в якій викладено висновок про застосування норми права у подібних правовідносинах. Тому посилання на такі акти не може бути підставою касаційного оскарження судового рішення [29].

Загалом такий підхід заслуговує на підтримку. Однак він може викликати певні дискусії серед науковців, обумовлені в першу чергу тим, що Верховний Суд не встиг сформулювати правові позиції з усіх категорій справ, що були до цього сформовані іншими вищими судовими інстанціями. Відтак, їх відсутність буде фактично позбавляти осіб, права яких порушено, права на оскарження судового рішення з зазначеної підстави.

ВИСНОВКИ

Слід відзначити, що в судовій практиці допускаються певні помилки при винесенні рішень при розгляді спадкових справ. Судами не завжди з'ясовується підстава для звернення зацікавлених осіб до суду з заявою про визнання недійсними правочинів; не враховуються всі обставини вчинення недійсного правочину, не перевіряються чи не витребовуються докази наявності повноважень

осіб, наділених правом на посвідчення заповітів, не перевіряється достовірність чи достатність доказів тощо. Позивачами обираються неефективні чи неналежні способи захисту спадкових прав, зокрема, скасування заповіту.

Особливості розгляду судами справ про визнання недійсним заповіту проявляються в наступному: 1) зацікавлені особи вправі звертатися до суду з позовом про визнання недійсним заповіту лише після смерті заповідача; 2) застосовується загальне правило щодо обчислення перебігу позовної давності: – з моменту коли зацікавлена особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права на спадщину а також загальний строк позовної давності у 3 роки; 3) обов'язковість призначення судово-психіатричної експертизи для встановлення стану відсутності вільного волевиявлення або невідповідності волі заповідача на момент складання заповіту, яка має враховуватись судом на підставі норм ЦПК про достовірність та достатність доказів; 4) при визначенні підстав недійсності заповіту має в першу чергу враховуватися спеціальна норма ст. 1257 ЦК, крім того вони можуть визначатися загальними нормами глави 16 ЦК за деякими винятками (напр. крім статей 229, 230, 232, 233 ЦК); 5) заповіт не може бути визнаний дійсним у разі недотримання вимоги про його нотаріальне посвідчення та в інших випадках, передбачених для недійсних правочинів (наприклад, вчинених особами за межами дієздатності).

Визнається нераціональним підхід до розширеного тлумачення підстав нікчемності заповіту, за якого визнаються нікчемними заповіти, посвідчені уповноваженою особою, але з допущенням незначних помилок при їх посвідченні, що не впливають на дійсність заповіту або за межами дії нотаріального округу.

При здійсненні рекодифікації цивільного законодавства (зокрема, Книги Шостої ЦК України) слід врахувати певні прогалини у врегулюванні підстав та порядку визнання недійсними заповітів і доповнити ст. 1257 ч. 5 наступного змісту «Право на оскарження заповіту або застосування наслідків недійсності нікчемного заповіту виникає у спадкоємців або інших зацікавлених осіб після смерті заповідача».

Виявлено прогалини у цивільному законодавстві у сфері захисту спадкових прав, які можуть бути усунуті, зокрема, шляхом сформування відповідних правових позицій Верховним Судом України. Це стосується питань недотримання порядку посвідчення заповітів посадовими особами органів місцевого самоврядування, допущення помилок при складанні заповітів, посвідчення заповітів нотаріусом чи іншою уповноваженою особою за межами свого округу, окремих підстав для визнання заповіту недійсним тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- [2] Крат В. І. Правові наслідки недійсності в спадковому праві. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. Відп. ред. В. Я. Тацій. Х. : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 131. С. 53–61.

- [3] Кухарев О. Є. Визнання заповіту недійсним як спеціальний спосіб захисту прав спадкоємців. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.) / Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. – Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 62–64
- [4] Спадкове право: крізь призму судової практики: монографія. За ред. І. В. Спасиби-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021.
- [5] Заїка Ю. О. Правові наслідки визнання заповіту недійсним: здоровий глузд чи буква закону? https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/6.pdf
- [6] Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав. Монографія. К.: Юрінком-Інтер, 2015.
- [7] Ухвала колегії суддів ВССУ від 28 вересня 2011 року. Справа №6-27855св11 / Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: Лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 №24–753/0/4–13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>
- [8] Цивільний процесуальний кодекс України: від 18 березня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618–15#Text>
- [9] Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: Лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 №24–753/0/4–13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>
- [10] Про судову практику розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні: Постанова Пленуму Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7.02.2014 р. №2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002740-14#Text>
- [11] Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 N 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>
- [12] Постанова Верховного Суду від 9.06.2021 р. у справі №755/8686/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97700228>
- [13] Постанова Верховного Суду від 01.03.2021 року у справі №473/1878. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95904937>
- [14] Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 N 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09/#Text>
- [15] Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України 22.02.2012 №296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#n349>
- [16] Постанова Верховного Суду у справі №195/872/16-ц від 14.08.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76053753>
- [17] Постанова Верховного Суду від 31.03.2021 р. у справі №220/1229/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96006222>
- [18] Постанова Верховного Суду від 30.04.2020 р. у справі №272/583/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669197>
- [19] Постанова Верховного Суду від 16.05.2018 р. у справі 564/1226/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74342481>
- [20] Постанова Верховного Суду від 24.03.2021 у справі №692/1164/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848781>

- [21] Постанова Верховного Суду від 15.09.2021 р. у справі № 700/135/17. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/99714138>
- [22] Спасибо-Фатєєва І. В., Печений О. П. Недійсність заповіту: пошук оптимальної моделі збереження останньої волі заповідача (щодо юридичних наслідків посвідчення заповіту за межами нотаріального округу). *Вісник Верховного Суду України*, 2016, № 3 (187). С. 43–48.
- [23] Ухвала Верховного Суду у справі № 536/2127/18 від 15.06.2022 р. URL: [https://reustr.court.gov.ua/Review/104886010\[24\]](https://reustr.court.gov.ua/Review/104886010[24]) Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
- [25] Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні аспекти тлумачення заповіту як спеціального способу захисту прав спадкоємців. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 39. С. 17–23.
- [26] Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
- [27] Постанова Верховного суду від 07.08.2020 р. у справі № 234/15365/17-ц. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/90872405>.
- [28] Постанова Верховного Суду від 01.03.2021 року у справі № 473/1878. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95904937>
- [29] Ухвала Верховного Суду від 22.10.2021 р. у справі № 752/18370/16-ц. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/100491049>

REFERENCES

- [1] Civil Code of Ukraine (2003, January 16). Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- [2] Krat, V. I. (2015). Law consequences of invalidity in a succession law. *Legitimacy issues*. V. Y. Tatsiy (Ed.). Kharkiv, Yaroslav Mudryi National Law University, 131, 53–61.
- [3] Kukharev, O. Y. (2020) Declaring a will invalid as a special way to protect the rights of heirs. In *Theoretical questions of jurisprudence and problems of law enforcement: challenges XXI century: Abstracts of reports of III all-Ukrainian scientific-practical conference* (Kharkiv, 2020, June 19). Research Institute of Public Policy and Social Sciences, Kharkiv, 62–64.
- [4] Spasibo-Fateeva, I. V. (Ed.). *Inheritance Law: Through the Prism of Judicial Practice* (2021). Kharkiv: ECUS.
- [5] Zaika, Y. O. (2018) Legal consequences of declaring a will invalid: common sense or the letter of the law? Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/6.pdf
- [6] Kozlovskaya, L. V. (2015). Theoretical principles of implementation and protection of inheritance cases. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [7] Case № 6-27855св11 / On the judicial practice of consideration of civil cases on inheritance: Letter of the Higher specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases № 24-753/0/4-13. (2013, May 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>
- [8] Civil Procedure Code of Ukraine. (2004, March 18). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
- [9] On the judicial practice of consideration of civil cases on inheritance: Letter of the Higher specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases № 24-753/0/4-13 (May, 2013). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>

- [10] On judicial practice in cases involving appeals against notarial acts or refusals to perform them: Plenary Ruling of the Highest specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases №2. (2014, February 7). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002740-14#Text>
- [11] On the judicial practice of inheritance cases: Plenary Ruling of Supreme Court of Ukraine N 7. (2008, May 30). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>
- [12] Case № 755/8686/17. (2021, June 9). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97700228>
- [13] Case № 473/1878. (2021, March 1). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95904937>
- [14] On judicial practice in civil cases involving the invalidation of transactions: Plenary Ruling of Supreme Court of Ukraine N 9. (2009, November 6). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09/#Text>
- [15] The procedure for notarial actions by notaries of Ukraine: Order of the Ministry of Justice of Ukraine №296/5 (2012, February 22). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#n349>
- [16] Case № 195/872/16-ц (2018, August 14). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76053753>
- [17] Case № 220/1229/17 (2021, March 31). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96006222>[18] Case № 272/583/19. (2020, April 30). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669197>
- [19] Case 564/1226/16-ц. (2018, May 16). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74342481>
- [20] Case № 692/1164/18 (2021, March 24). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848781>
- [21] Case № 700/135/17. (2021, September 15). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99714138>
- [22] Spasibo-Fateeva, I. V., Pecheniy, O. P. (2016). Declaring a will null: looking for an optimal model of saving the testator's last will (as to the legal consequences of certification of will outside the notarial circuit). *Bulletin of Supreme Court of Ukraine*, 3 (187), 43–48.
- [23] Case № 536/2127/18 (2022, June 15). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104886010>
- [24] Some issues of the notary under martial law: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 164. (2022, February 22). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
- [25] Kukharev, O. Y. (2020). Theoretical and practical aspects of interpreting wills as a special way to protect the rights of heirs. *Journal of Civil Studies*, 39, 17–23.
- [26] On psychiatric care: The Law of Ukraine № 1489-III. (2000, February 22). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
- [27] Case № 234/15365/17-ц. (2020, August 7). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90872405>
- [28] Case № 473/1878. (2021, March 1). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95904937>
- [29] Case № 752/18370/16-ц. (2021, October 22). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100491049>

Ірина Олександрівна Дзера

Кандидат юридичних наук, доцент

Факультет правничих наук, кафедра приватного права

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

04070, вул. Г. Сковороди, 2, Київ, Україна

Iryna O. Dzera

Candidate of Law, Associate Professor

Faculty of Law, Department of Private Law

National University «Kyiv-Mohyla Academy»

04070, 2 H. Skovorody Str., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Дзера І. О. Теоретичні та практичні проблеми визнання недійсним заповіту як способу захисту спадкових прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 157–177.

Suggested Citation: Dzera, I. O. (2022). Theoretical and practical problems of invalidity of a will as a method of defence of the rights of heirs. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(2), 157–177..

Стаття надійшла / Submitted: 10.06.2022

Доопрацьовано / Revised: 01.07.2022

Схвалено до друку / Accepted: 05.07.2022